

dr hab. Krzysztof Widawski
Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki
Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego
Uniwersytetu Wrocławskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr **Anny Lubarskiej** pt.

Ocena dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami

I. Podstawa opracowania recenzji

Przedmiotem przedstawionej recenzji jest rozprawa doktorska przedłożona przez mgr Annę Lubarską pt. „*Ocena dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami*”, która została napisana pod kierunkiem prof. UAM dr hab. Aliny Zajadacz oraz prof. UAM dr hab. Adama Szymaniaka.

II. Uwagi wstępne

Problematyka osób z niepełnosprawnością w turystyce pojawiła się stosunkowo niedawno. Ten pomijany temat stanął na forum publicznym dopiero na początku lat osiemdziesiątych. 27 Września 1980 roku w Manili, Światowa Organizacja Turystyki opracowała i przyjęła tak zwaną *Declaration of Manilia*, w której jest mowa o turystyce dostępnej. Deklaracja podkreśla prawo do praktykowania turystyki jako jedno z podstawowych praw człowieka określając je jednym z czynników rozwoju osobowości. Dlatego też WTO rekomenduje krajom członkowskim wprowadzenie usług turystycznych, które zwiększyłyby dostępność turystyki dla większej grupy odbiorców. Jak podkreśla się w literaturze ciągle, choć w coraz mniejszym stopniu, istnieje problem ze zrozumieniem potrzeb konsumenta niepełnosprawnego. Postrzega się to przez pryzmat dodatkowych zasad, które dotyczą funkcjonowania tej grupy osób w swoim otoczeniu jak konieczność budowy ramp, wydzielenia miejsc na parkingach, planowania i konstruowania pokoiów przystosowanych do tego rodzaju klienta. Próba zrozumienia tych potrzeb i działania zmierzające w kierunku ich zaspokojenia pojawiły się stosunkowo niedawno. Jest to wynikiem działania wielu czynników, wśród których do najistotniejszych należy zaliczyć zmianę postawy w stosunku

do niepełnosprawności obu grup – osób sprawnych szukających zrozumienia specyficznych potrzeb osób z niepełnosprawnością oraz samych zainteresowanych, coraz częściej starających się żyć a nie kryć ze swoją niepełnosprawnością. Odpowiednia promocja obecności osób z niepełnosprawnością w przestrzeni publicznej przekłada się na wzrost akceptacji ze strony społeczeństwa. Funkcjonowanie rynku usług turystycznych w kontekście ich potrzeb wymaga osobnego podejścia, stąd temat dysertacji jest wyjątkowo aktualny i potrzebny.

Rozprawa składa się z siedmiu numerowanych rozdziałów oraz nienumerowanymi: wstępem i zakończeniem. Do pracy dołączono również 7 załączników, w tym kluczowy dla pracy załącznik 6: katalog kryteriów oceny dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami. Trzy spisy obejmują 10 rycin, 8 fotografii oraz 7 tabel. Część zasadnicza dysertacji to 149 stron maszynopisu wraz ze spisem treści, wykazem skrótów bibliografią oraz spisem ilustracji. Kolejne 70 stron stanowią załączniki. Na bibliografię składa się 352 pozycje literaturowe oraz raporty, z czego 62% to pozycje obcojęzyczne.

Konstrukcja pracy jest w zasadzie przejrzysta, a zagadnienia w nich zawarte ujęte są w logicznej kolejności.

Wstęp złożony jest z dwóch zasadniczych części. Pierwsza to krótkie wprowadzenie do zagadnienia turystyki dostępnej i turystyki osób z niepełnosprawnościami wskazuje także na zasadność wyboru tematu. W części drugiej zdefiniowany został cel główny, którym jest „... rozpoznanie uwarunkowań dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami oraz wypracowanie katalogu kryteriów jej oceny.” (str. 13). Realizacji celu głównego towarzyszy sześć celów szczegółowych. Wątpliwie przy tej okazji rozważyć, czy nie należałoby, wśród celów szczegółowych o charakterze metodycznym nie pójść krok dalej i nie pokusić się o zaproponowanie modelu, bądź wzorca dostępności przestrzeni turystycznej dla OzN? Obok celów postawiono także dwa pytania badawcze oraz sformułowano dwie hipotezy. Określono też zakres pracy wskazując na obiekty przestrzeni wewnętrznej i zewnętrznej, wybrane do badań. Etapy realizacji celu głównego zaprezentowano z wykorzystaniem tabeli (tab. 1, str. 17), co z jednej strony porządkuje działania, z drugiej wskazuje na wielowątkowość działań, którym Autorka zamierza sprostać. Część wstępną zamyka krótki opis struktury pracy.

Pierwszy rozdział zasadniczej części, podejmuje rozważania na temat niepełnosprawności. Po krótkim wprowadzeniu w definicję zjawiska kolejne podrozdziały

analizują niepełnosprawność w wybranych czterech kontekstach: społecznym, demograficznym, ekonomicznym w końcu w kontekście pandemii COVID-19. Analiza tych czterech wymiarów będąca w zasadzie kontynuacją rozważań nad zjawiskiem niepełnosprawności jednocześnie swobodę Autorki w poruszaniu się w literaturze przedmiotu oraz dokumentów odnoszących się do niepełnosprawności. Dobór czterech czynników, przez pryzmat których omawiana jest niepełnosprawność wydaje się słuszny, zaś w sposób szczególnie należy podkreślić ostatni z nich – sytuację pandemiczną. Warto zwrócić uwagę na podejście do zagadnienia – wprawdzie było przeszkodą w prowadzeniu badań, ale jednocześnie stało się unikalną okazją do przyjrzenia się zjawisku w wyjątkowych, ale ważnych dla świata osób z niepełnosprawnością warunkach. Jest to swoisty raport z pola walki z wirusem oparty o analizę aktualnej literatury oraz dokumentów. Podsumowaniem tej części jest zaproponowane przez ONZ, w oparciu o zdobyte doświadczenie, zestawienie konkretnych działań, „...które pozwalają OzN zachować możliwie najlepsze zdrowie w warunkach pandemicznych.” (str. 37).

Rozdział drugi, dość obszerny jak na pracę, zajmujący 23 strony maszynopisu, w całości został poświęcony dostępności przestrzeni turystycznej. Całość otwiera podrozdział poświęcony zdefiniowaniu zjawiska. Może warto byłoby poświęcić więcej miejsca na dyskusję w oparciu o literaturę przedmiotu? Rozwinąć koncept analizując jej cechy charakterystyczne, rodzaje, wszelkie elementy odnosząc do wykorzystania jej przez osoby z niepełnosprawnością. Tym bardziej że literatura przedmiotu jest bogata, a Doktorantce to zagadnienie jest z pewnością szczegółowo znane. Interesujące są natomiast rozważania na temat dostępności przestrzeni turystycznej. Skupiają się one przede wszystkim na dostępności fizycznej obiektów, choć analiza różnych barier wskazuje także na inne rodzaje dostępności związane z sytuacją psychosomatyczną i społeczno-ekonomiczną turysty, o czym Autorka wspomina na stronie 45. Warto podkreślić bardzo dobrą znajomość literatury międzynarodowej w zakresie analizy wyżej wspomnianych barier. Przytoczono wiele przykładów z różnych krajów świata. Rozdział zamykają rozważania nad przestrzenią zewnętrzną, jej roli w życiu osób z niepełnosprawnością oraz oceną jej dostępności opartą na trzech, jak podkreślono w pracy filarach: systemie informacji turystycznej, dostępności fizycznej oraz umiejętności personelu obsługującego.

Stosunkowo krótki rozdział trzeci prezentuje „... uwarunkowania prawne, kształtujące obecną politykę w kwestii turystyki osób z niepełnosprawnością oraz wpływające na rozwój koncepcji dostępności turystyki.” (str. 63). Zostały przedstawione i skomentowane stosowne

dokumenty Organizacji Narodów Zjednoczonych, Unii Europejskiej, a także Polski i organizacji ENAT. Jest to interesujący i potrzebny rozdział, który może warto byłoby poszerzyć o szczegółowsze rozważania nad samym konceptem turystyki dostępnej obierając z punkt wyjścia zacytowane powyżej stwierdzenie, że owe uregulowania prawne i inicjatywy kształtują koncepcję dostępności turystyki.

Rozdział czwarty jest bardzo szczegółową, co należy podkreślić, prezentacją metodyki i etapów badań, których wyniki przedstawiono w niniejszej dysertacji. Warto podkreślić ich liczbę, która wynika ze złożoności założonych celów badawczych. Najistotniejsze to wywiady z interesariuszami oraz metoda ekspertów. Wskazano także na ograniczenia, które miały wpływ zarówno na przebieg badań jak i niektóre z końcowych wniosków. Należy w tym miejscu podkreślić, że badania pomimo ograniczeń, zwłaszcza wynikających w pracy w trudnym dla wszelkich badań okresie COVID-19, były realizowane i zostały pomyślnie zakończone.

Etapy badań opisane w tym rozdziale dotyczące obiektów kulturowych, przyrodniczych i kulturowo-przyrodniczych były podobne: przygotowanie badań w trakcie których opracowywano kryteria audytu i następnie sam przebieg badań. Warto w tym miejscu, po raz kolejny podkreślić samodzielność badań, jak to jest w przypadku parków narodowych, dla których kryteria musiały być sformułowane od podstaw (str. 86). Korzystając z okazji zaprezentowano również zasoby, które będą podlegały ocenie. Jednak wydaje się, że tej prezentacji można było poświęcić nieco więcej miejsca pokrótce charakteryzując analizowane atrakcje począwszy od tych na Szlaku Piastowskim przez wybrane cztery parki narodowe skończywszy na ogrodach sensorycznych – rzeczy stosunkowo najmniej znanej.

Wyniki badań przedstawiono w rozdziale piątym o takim właśnie tytule. Zaprezentowano kryteria oceny dostępności dla obiektów kulturowych, które są wynikiem przeprowadzenia audytu w 33 atrakcji znajdujących się na badanym szlaku. Podobnie jest w przypadku przestrzeni przyrodniczej testując kryteria zestawione w formie listy kontrolnej. Interesujący jest zwłaszcza podrozdział 5.2.2., w którym przedstawiono opinie pracowników parków narodowych, którzy wzięli udział w badaniu. To doskonały materiał do analizy realnej sytuacji, z jaką mogą się spotkać osoby z niepełnosprawnością w tej przestrzeni oraz podejścia deklaratywnego i rzeczywistego instytucji do poruszanej problematyki. Zdecydowanie najszczegółowsze są wyniki badań przestrzeni przyrodniczo-kulturowych na

przykładzie ogrodów sensorycznych. Oceniono elementy w ogrodach, które ułatwiają orientację w przestrzeni, pomocną w poruszaniu się infrastrukturę oraz techniki przekazu informacji. Zaprezentowano też analizę wywiadów z pracownikami obiektów oraz adresatami oferty, którzy ją ocenili.

Jako swoiste podsumowanie badań można potraktować kolejne trzy rozdziały od szóstego po Zakończenie. Kwintesencją pierwszego z nich jest załącznik nr 6 – katalog kryteriów oceny dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami, sam zaś rozdział stanowi krótką jego charakterystykę i będący komentarzem do procedury formułowania jego finalnej wersji. W rozdziale siódmym zawarto rekomendacje w zakresie tworzenia modelu dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnością. Szkoda, że nie pokuszono się o zaproponowanie własnego modelu. Ostatni nienumerowany rozdział - Zakończenie to w zasadzie wnioski wynikające z badań, wśród, których warto wskazać na dwa o charakterze ogólnym: fakt, że osoby z niepełnosprawnością wbrew funkcjonującemu w literaturze przekonaniu o potrzebie samodzielnego korzystania z obiektów „... cenią sobie pomoc innych ludzi i uważają obecność personelu za istotny czynnik podnoszący dostępność obiektu” (str. 129) oraz konstatacja zawarta na tej samej stronie dysertacji: „... uniwersalność produktów także może budzić wątpliwości.” Rysuje się interesująca dyskusja z definicją turystyki dostępnej i można tylko wyrazić żal, że Autorka nie zdecydowała się zaproponować własnej.

III. Ocena wyników pracy – uwagi ogólne

Autorka uzasadniła wybór tematu i, uwzględniając jej znajomość tematyki, jej specyfiki, regionu, który był analizowany - wybór wydaje się trafny. Rozprawa reprezentuje walory poznawcze badanej problematyki i posiada także istotny walor aplikacyjny.

Do najważniejszych osiągnięć ocenianej rozprawy doktorskiej, które zdecydowanie podnoszą jej wartość merytoryczną, zaliczyć należy:

- bardzo dobrą znajomość teoretycznej strony zagadnienia. Nieobce są Autorce publikacje oraz dokumenty związane z tematyką niepełnosprawności, przestrzeni zewnętrznej, a także turystyki dostępnej, choć tę ostatnią kwestię można byłoby przedyskutować szerzej może nawet poświęcając zagadnieniu osobny rozdział?;

- podejmowany temat analizuje dostępność przestrzeni zewnętrznej dla osób z niepełnosprawnościami. Jak słusznie zauważa Autorka w części wstępnej jest to bardzo rzadko podejmowany temat, tym cenniejszy jest więc wysiłek podjęty w niniejszej pracy;

- praca dostarcza gestorom atrakcji turystycznych, a zwłaszcza elementom w przestrzeni zewnętrznej użytecznego narzędzia w ocenie stopnia dostępności ich oferty dla OzN i istotne wskazówki dla jej ewentualnej poprawy z uwzględnieniem czterech podstawowych rodzajów niepełnosprawności. Badania, których efektem jest katalog kryteriów oceny dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnością to badania pionierskie na polskim rynku i z pewnością służyć będą za punkt odniesienia dla kolejnych. Opracowanie katalogu były konsultowane ze środowiskiem osób ze wszystkimi wskazanymi w pracy niepełnosprawnościami, jak choćby w przypadku ogrodów sensorycznych, gdzie istotna była niepełnosprawność wzroku, lista była więc konsultowana z Polskim Związkiem Niewidomych oraz kadrą Specjalnego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego dla Dzieci Niewidomych w Owińskach. Warto podkreślić charakter uniwersalny opracowanego katalogu, który sam w sobie jest istotnym osiągnięciem dysertacji;

- kryteria oceny dostępności poddano weryfikacji eksperckiej, dzięki czemu uniknięto nieudomówień, pytań zbyt szczegółowych lub zbędnych. Warto zwłaszcza podkreślić fakt opracowania kryteriów dostępności dla przestrzeni przyrodniczej, które jest zestawieniem autorskim, stworzonym w oparciu o literaturę przedmiotu oraz konsultacje z ekspertami, których dobór także zasługuje na uznanie, jako że są wśród nich także eksperci o międzynarodowej randze;

- bardzo dobre przedstawienie schematu postępowania badawczego, dobór metod, realizacja celów badawczych, co pozwala na elastyczność w dostosowaniu się do zmieniających się gromadzenia danych oraz, pośrednio, wskazuje na ogrom pracy, której podjęła się Autorka;

- fakt, który należy podkreślić: w większości temat był realizowany w niesprzyjających okolicznościach – okresie pandemii. Mimo tej niedogodności czas ten został wykorzystany przez Autorkę do zbadania realiów funkcjonowania turystyki osób z niepełnosprawnością w sytuacji globalnego zagrożenia, jaką jest COVID-19. Autorka potraktowała pandemię jako szansę badawczą, nie tylko jako przeszkodę. To bardzo cenna postawa, która świadczy, po raz kolejny, o elastycznym podejściu do badań, a to cenna zdolność;

- dobrą znajomość zagadnień związanych z polityką w stosunku do funkcjonowania osób z niepełnosprawnością w świecie. Zagadnienie to zostało przedstawione w sposób jasny i przystępny;

Do innych walorów ocenianej pracy doktorskiej należy zaliczyć:

- obszerną bibliografię świadczącą o swobodzie w poruszaniu się w problematyce, zarówno w literaturze krajowej jak i zagranicznej;

- zestawienie siedmiu załączników, które są wyrazem ogromu wykonanej przez Autorkę pracy;

IV. Uwagi szczegółowe

Opiniowana praca doktorska mgr Anny Lubarskiej, jak każda praca naukowa, zawiera elementy, które wywołują uwagi o charakterze krytycznym i dyskusyjnym, odnoszące się do poszczególnych kwestii merytorycznych i formalnych.

W części wstępnej rozpoczęto dyskusję na temat turystyki dostępnej. Może warto byłoby rozważyć wydzielenie osobnego rozdziału szerzej omawiającego literaturę w tym zakresie. Podobnie warto byłoby rozważyć poszerzenie rozdziału drugiego o głębsze rozważania teoretyczne na temat przestrzeni turystycznej odnoszące się do jej podziału, cech itp. w kontekście wykorzystania jej przez osoby z niepełnosprawnościami.

W rozdziale czwartym warto byłoby skorzystać z okazji i zaprezentować choćby w skrócie zasoby, których dostępność była weryfikowana przez Autorkę i jej zespół. Dotyczy to zarówno Szlaku Piastowskiego, parków narodowych jak i ogrodów sensorycznych. W rozdziale piątym Autorka stwierdza, że „Można zauważyć powiązania np. między zmysłami preferowanymi przez osoby z niepełnosprawnością wzroku przy doświadczaniu ogrodów sensorycznych, a faktyczną ofertą tych miejsc.” (str. 117). I tutaj, choć niekoniecznie w tym miejscu taka krótki opis ogrodów, charakterystyka oferty, byłaby przydatna dla czytelnika. W kolejnym zdaniu stwierdzono, że „... rozwiązania tam zastosowane warto wykorzystać w innych przestrzeniach zewnętrznych” – może więc warto byłoby je jednak zaprezentować?

Po raz kolejny należy podkreślić wagę, jaką dla badań nad osobami z niepełnosprawnością w turystyce ma autorski zestaw kryteriów oceny dostępności przestrzeni. Tym bardziej więc warto zapytać dlaczego Autorka nie pokusiła się o rozdział, w którym wybrany obiekt bądź obiekty zostałyby zweryfikowane przez pryzmat owych

kryteriów. Może warto byłoby zademonstrować jak w praktyce funkcjonują obiekty kulturowe, przyrodnicze i przyrodniczo-kulturowe znajdujące się w przestrzeni zewnętrznej?

Na str. 131 Autorka przyznaje, że „W toku badań nie zostały określone wagi poszczególnych kryteriów.” Chciałoby się rzec – szkoda, że tak się stało. Katalog zamieszczony w załączniku nr 6 jest bardzo szczegółowy i w głowach potencjalnych adresatów, osób zarządzających atrakcjami turystycznymi, może pojawić się wątpliwość, czy warto w ogóle podchodzić do zagadnienia przystosowania przestrzeni zewnętrznej dla osób z niepełnosprawnościami, skoro jest to zagadnienie tak skomplikowane? Przypisanie wag poszczególnym kryteriom dałoby szansę na określenie stopnia przygotowania obiektu do recepcji OzN, a także wskazanie absolutnego minimum, które należy spełnić. Tym bardziej, że o takiej możliwości pośrednio informuje sama Autorka stwierdzając, że „Wyniki badań jednak pozwalają określić, że część kryteriów jest istotna, podczas gdy inne mogą być dobrymi praktykami...” (str. 131). Warto byłoby to rozwinąć choćby jako sygnał dla przedsiębiorców w którym kierunku i z jaką intensywnością winni zmierzać.

W przedstawionej do recenzji dysertacji pojawiają się także błędy techniczne jak choćby długość niektórych podrozdziałów rozdziału 2.7. Może warto byłoby potraktować tę część jako jedną zwartą całość? Warto to rozważyć i raz jeszcze przejrzeć całą pracę pod kątem technicznym, jeżeli Autorka zamierza opublikować wyniki badań, co czego gorąco zachęcam.

V. Wnioski końcowe

Opiniowana praca mgr Anny Lubarskiej pt. *Ocena dostępności przestrzeni turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami* stanowi ważny wkład Autorki do badań związanych z tematyką geografii turystyki i stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Pomimo nielicznych uwag krytycznych o charakterze raczej szczegółowym i pewnych niedociągnięć natury technicznej uważam, że warsztat badawczy został opanowany w stopniu pozwalającym na samodzielne prowadzenie pracy naukowej, a Autorka wykazała się ogólną wiedzą teoretyczną związaną z badanym zagadnieniem. Dlatego też stwierdzam, że rozprawa doktorska spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim przewidziane w obowiązującej ustawie (art. 186 i 187 Ustawy z dn. 20 lipca 2018r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1668 z późn. zm.)). W związku z powyższym zwracam się do Rady naukowej dyscypliny nauki o Ziemi i środowisku Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu z wnioskiem o przyjęcie pracy i dopuszczenie mgr Anny Lubarskiej do dalszych

etapów postępowania w sprawie nadania stopnia doktora. Uwzględniając dojrzałość badawczą i ogrom działań, których efekt widać w pracy zwracam się z prośbą o wyróżnienie dysertacji.

Wrocław, 25 września 2022 r.

Krzysztof Widawski

A handwritten signature in blue ink, appearing to be 'KW', is centered within a light gray rectangular box.